

Hassel- et privilegert jernverk på Eiker

av Bent Ek

Forsiden: Thomas Fearnleys maleri av Hassel jernverk fra 1846.

Mer enn hundre år er gått siden masovnen og stangjernshammerne ved Hassel-verket var i drift, og enda lenger er det siden det ble holdt bruksskole i Skotselv og produsert isenkram ved Stensrudfossen. Likevel finnes det fortsatt spor etter denne virksomheten. Den nyrestaurerte Düvelgården er blitt et samlingssted, og en kan fortsatt se Neuman-familiens praktfulle residens Sanssouci og den idylliske bestyrerboligen på Daler. På tomta etter verket er restene av masovnen bevart, og i krattet bakenfor finnes det rester av den store muren som ledet vannet inn til fabrikanlegget. Ovenfor Hærebro finnes rester av murene etter stangjernshammeren, og ved Stensrud ser en restene av Fridrichsminde isenkramfabrikk og den øvrige industrivirksomheten der. Ved foten av Hassel-åsen forsvinner den gamle stollen innover i fjellet, og lenger opp er det lett å få øye på gruve-sjaktene. Skotselv-området er rikt på kulturminner som er knyttet til det gamle, ærverdige jernverket. Jernverkets eldste arkiver er gått tapt, men i Riksarkivet finnes det likevel tallrike dokumenter som kan kaste lys over den historiske utviklingen. Ole Jan Bergs hovedoppgave i historie fra Universitetet i Oslo brakte disse opplysningene fram i dagen, og denne lille brosjyren bygger i det alt vesentlige på hans innsats.

ØVRE EIKER BIBLIOTEK
AVD. VESTFOSSEN
3320 VESTFOSSEN

Fire dristige borgere og et kongelig privilegiebrev

I et brev som ble skrevet på Frederiksborg slott den 3. februar 1649 heter det at

der udi Akershus Len, udi Buskeruds Fogderi skal findes et Jernverk udi Modums Prestegjeld og under en Gaards Eiendele, kaldes Hassel, som de allerede haver optaget og anvendt en temmelig stor Summa Penge paa, underdanigst begjeres, vi denem vilde tillade forne Jernverk under Hassels Eiendele udi Modums Prestegjeld at maatte optage og bruge et Compagni under sig elv at oprette, samt at vi dennem naadigst sedvanlige Bergprivilegier vilde meddele og vores salig Hr. Faders naadigste Forordning confirmere, da have vi saadan deres underdanigst Anfordring os naadigst ladet vel behage og af kongelig Naade undt og bevilget nu med dette vort aabne Brev først og fremmest vil have confirmeret og stadfæst forne vores salig Hr. Faders høilovlige Forordning om Bergverkers Optagelse, dernæst unde, bevilge saa og samtykke forne Peder Vibe samt hans Medconsorter, Hans Eggertssøn, Johan Gaarman og Christen Mogenssøn, og deres Arvinger, samt hvem de med sig udi Compagni tagendes vorder, samme Jernverk at føre udi god Ordning og bestandig Brug, disse efterskrevne Benaadninger og Friheder.

Det var fire fremtredende undersätter som mottok dette brevet med privilegier og formaninger fra kong Frederik III. Rentemester Peder Vibe hadde en viktig stilling i sentraladministrasjonen i København, mens Hans Eggertssøn var borgermester

I dag er det lite som vitner om at Hassel jernverk lå her, mellom Bingselva og allfarveien. Det er imidlertid bygget opp et lite hus over restene av masovnen, og krattet bakfor skjuler rester etter dammer, vannrenner og bygninger.

i Christiania. I samme by var Johan Gaarman toller, samt slottsskriver på Akershus, og han forpaktet dessuten Fossesholm-godset. Christen Mogenssøn var fogd i Gudbrandsdalen. Sammen tok de initiativet til et dristig bergverksforetak, som skulle komme til å prege Skotselv og Eikerbygda gjennom mer enn 200 år.

Første halvdel av 1600-tallet var en blomstrende pionertid for bergverksnæringen i Norge, med etablering av sølvverket på Kongsberg og kobberverket på Røros som høydepunkt. Også på Eiker ble funnet metaller. Så tidlig som i 1602 innledet Christian IV en storstilt satsning på sitt "Egerske bergverk", med smelte-

hytte og gruver ved Vestfossen. Men resultatene uteble, og da det ble funnet sølv på Kongsberg i 1623, satte kronen inn alle ressurser der. Forhåpningene om rike funn på Eiker levde likevel videre, og i privat regi ble det skjerpet mange forskjellige steder i bygda. Ett av de mest lovende funnene ble gjort i Hassel-åsen, rett over grensen til Modum. Det var i 1648, og det må ha blitt satt i gang prøvedrift der samme år, for dette hadde tydeligvis pågått en tid da de kongelige privilegiene ble gitt året etter.

Kong Frederik III hadde nylig etterfulgt sin far, bergverkskongen Christian IV, på tronen, og han delte forgjengerens optimisme når det gjaldt gruvedrift i Norge. Dermed var det nokså vidtfaavnende rettigheter som ble gitt til det nystartede interessentskapet. Foruten mutingsbrev på malmforekomstene i Hassel-åsen, fikk de enerett på å oppta nye skjerp i en omkrets på fire mil. Dertil fikk verket også en skogsirkumferens på fire mil, slik at de innenfor dette området fikk adgang både til kronens og bøndenes skoger, mot en rimelig godtgjørelse til eierne. Videre fikk verket alle vannrettigheter i Bingselva, med tillatelse til å anlegge smelteverk og hammere. Hele virksomheten ble gitt skattefrikta de seks første årene. Deretter skulle kronen ha en avgift på 25 skilling pr. skippund (ca.185 kg) støpt eller smeltet jern, enten det ble solgt utenlands eller innenlands. En slapp altså å betale særskilt utførselstoll.

Mangfoldig industrivirksomhet

Gården Hassel og gruvene i Hassel-åsen, eller "Geiteryggen" som den også kalles, ligger i Modum. Her ble det etterhvert tatt

Plate fra ovn no.10, altså en av de aller første som ble støpt ved Hassel-verket, i 1650.

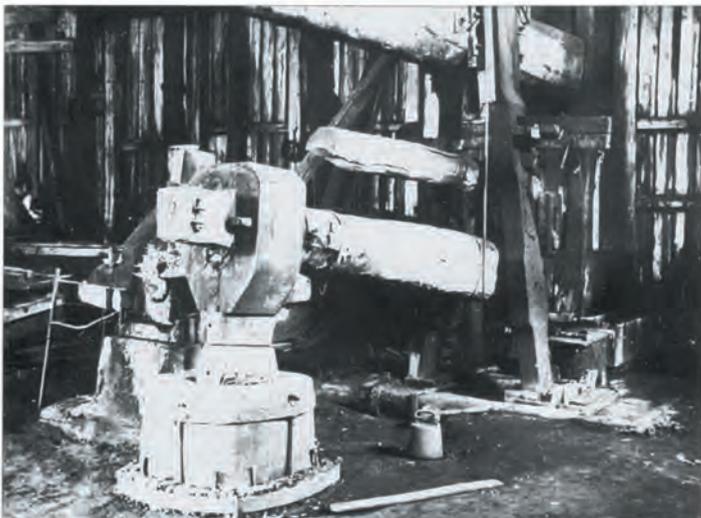
opp fem gruver på rekke og rad - eldst er rimeligvis den som går under navnet "Gamle grube". Da denne graven ble for dyp til at malmen kunne heises opp med handmakt, ble det anlagt hestevandring, såkalte *gjøppler*, som ble brukt til å heise opp tønnene. Ved hjelp av disse drev en også pumpeanlegg, som lenset gruvesjaktene for grunnvann. Først på slutten av 1700-tallet ble det drevet inn en stoll fra foten av åsen og inn til Gamle grube, med forgreninger inn til de nyere gruvene. Dermed rant vannet ut denne veien, og en kunne transportere vekk stein og malm med vogn istedenfor å heise det opp gjennom gruvesjaktene.

Mens gruveområdet tilhører Modum, ble selve jernverket, med administrasjonsbygninger og industrielle anlegg, plassert på Eiker. Interessentskapet kastet nemlig sine øyne på gården Lere, et lite stykke ovenfor sagbrukene i Skotselv, og her ble det bygget opp en masovn med maskinhus, støperi og tilhørende lagerbygninger. Samtidig ble den gamle bebyggelsen stående, og det ser ut til at jorda ble drevet i verkets regi. Gården Lere finner vi verken i skattematrikkelen fra 1647 eller i nyere matrikler, men i kildene om Hassel dukker navnet stadig opp. Sannsynligvis har den opprinnelig vært et underbruk av gården Daler, i og med at matrikelnummeret er det samme og Daler-navnet alltid har vært brukt på stedet der verket lå. I 1647 må den ha tilhørt kronen eller et privilegert gods, siden den ikke nevnes i matrikkelen.

Det var altså her, ved Bingselva, at den jernholdige malmen ble omdannet til råjern. Først ble malmen røstet, slik at den ble porøs og fri for svovel. Dette skjedde i friluft, ved at en stablet malm og kull lagvis til en hadde en stabel med grunnflate på omtrent 3x3 meter og 2 meters høyde, men med en luftsjakt i midten, slik at en fikk tilført oksygen. Dette brant i 14-16 døgn før kullene var utbrent. Deretter foregikk selve smeltingen i den store masoven. Støpejern, med høyt karboninnhold, rant direkte inn i støperiet, der det ble fylt i former. På denne måten framstilte en all slags støpegods, som gryter, takker og annet husgeråd. Den første tiden ble det også eksperimentert med støping av kuler og kanoner, men ved prøveskytingen sprang 7 av 9 kanoner i lufta ved første skudd. Derimot lyktes en bedre

Et par kilometer nord for Skotselv tar veien til Hassel-gruvene av fra den gamle Modumsveien. Gjennom hele verkets historie var trolig jernforekomstene ved Hassel, samt nabogårdene Refsal og Sveaas, verkets viktigste råstoffkilde. I begynnelsen ble malmen heist opp og vannet pumpet ut ved hjelp av hestevandring - seinere ble denne stollen anlagt fra foten av åsen inn til gruvesjaktene.

Stangjernshammer ved Nes jernverk. I juni 1651 fikk Hassel jernverk tillatelse til å bruke kronens gamle smeltehytte med tilhørende vannfall i Vestfossen som stangjernshammer. Etter hvert begynte alle parter å betrakte dette anlegget som jernverkets rettmessige eiendom, og hammeren var en del av virksomheten ved Hassel helt fram til auksjonen i 1854. Seinere fikk verket også flere slike hammere - på gårdene Skibrek og Thorrud på Modum, samt ved Hærebru.

med støping av jernovner. Her skapte en både enkle brukskomfyre og praktfulle stasovner på bestilling fra adel og borgerskap.

I tillegg til støpejern, ble det også framstilt råjern. Noe av dette ble solgt i barrer, mens mye ble bearbeidet videre på verkets egen stangjernshammer i Vestfossen. Det var i 1651 at Hassel fikk tillatelse til å bruke kongens gamle smeltehytte til dette formålet, men etter som årene gikk ble det til at en så på det som sin egen

eiendom. Den gamle, forfalne murbygningen ble erstattet av et stolpehus, som rommet en stor dobbelthammer. Her ble råjernet banket ut til flatjern og firkantjern, som grovsmeder rundt omkring brukte som materiale. Dessuten vet vi at en stålsmed holdt til ved hammeren i Vestfossen på 1650-tallet, og så vidt en vet var Hassel det eneste verk i landet som produserte stål på denne tiden. For øvrig hadde de også en liten smie i Skotselv, antagelig med produksjon for det lokale markedet. Til alt dette kan en så legge driften av sag og møllebruk, samt et ganske anseelig gårdsbruk som forsynte de ansatte med matvarer. Til sammen ble det en både omfattende og mangfoldig virksomhet.

Det var en nylig innvandret franskmann ved navn Francois Courdrioux som ledet oppbyggingen av denne virksomheten. Han var hugenott og måtte forlate hjemlandet på grunn av sin religion, og dermed havnet han altså i Norge og Skotselv. Courdrioux ble titulert som *bergmester* og spilte en sentral rolle de første årene. Ikke bare var han byggmester, men han inngikk også kontrakt med verket om levering av malm, kull og setteved. Han drev med andre ord en nokså omfattende entreprenørvirksomhet i distriktet, helt til han røk uklar med ledelsen omkring midten av 1650-tallet og forlot Skotselv.

I spissen for jernverket sto en direktør, som sannsynligvis selv hadde eierinteresser i selskapet og som neppe hadde fast tilhold ved verket. Den daglige driften ble ledet av en *bergskriver*, som hadde ansvar for regnskapsførsel, korrespondanse og lønnsutbetalinger. Selv hadde han en årslønn på 350 riksdaler.

En annen overordnet stilling ved verket var den som *masmes-ter*. Han hadde det viktige ansvaret for driften av masovnen og ble lønnet med 260 riksdaler i året. Vi kan for øvrig merke oss at

nærheten av verket, under gårder som Kopperud, Ulleland og Skott. Navn som "Formerplassen" og "Oppgiverplassen" sier sitt. Mange slo seg imidlertid ned som "strandsittere", på tomter med lite eller ingen dyrkbar jord, i området mellom verket og sagbrukene ved utløpet av Bingselva. Her vokste det gradvis fram et tettsted som fikk navnet "Skotselv".

Innbyggerne på slike strandsteder var i stor grad rene lønnsarbeidere, og blant de første som byttet ut den tradisjonelle "sjøbergingsøkonomien" med en ren "pengeøkonomi". Som en hovedregel skulle all vareomsetning foregå i byer og kjøpesteder, men blant Hasselverkets privilegier var retten til tollfri innførsel av forbruksvarer til de ansatte. Ved større bergverk ble ofte dette overlatt til private leverandører, som nærmest fikk monopolstilling de ofte visste å utnytte til egen fordel. Ved Hassel virker det derimot som om verket selv tok hånd om denne vareomsetningen, en ordning som antagelig var gunstig for de ansatte. En besøkende bemerket i hvert fall at korn ble solgt til innkjøpspris. Arbeidsstokken ved Hassel kunne altså få tak i det meste av det en trengte på hjemstedet, mens alminnelige eikværingar helt fram til midten av 1800-tallet var henvist til å ta den lange veien til Drammen når en skulle kjøpe ting som ikke ble produsert lokalt.

Pliktarbeidet - byrde eller kilde til rikdom?

Hassel jernverk sysselsatte altså et nokså betydelig antall mennesker, i hvert fall deler av året. Samtidig er det sikkert at driften involverte langt flere enn dem som hadde sitt daglige virke i gruvene eller ved smelteanlegget og i hammerne. Ikke minst var

mange involvert i produksjonen av trekull, både med tømmerhogst og ved de mange kullmilene som lå rundt omkring i skogene. Dertil kom alt transportarbeidet - av kull og malm til verket, av ferdige produkter til havna i Drammen og av forbruksvarer motsatt vei. Mye av dette var det de lokale bøndene, eller folk i deres tjeneste, som sto for.

Det var de kongelige privilegiebrevene som slo fast at gårdene i området hadde plikt til å delta i dette arbeidet. Alle skogeiere i fire miles omkrets var pålagt å levere trevirke til kullbrenningen, og det samme var de lokale sagbrukene - herfra ble det levert bak-hon. Dessuten måtte bøndene stille hest og mannskap til all slags kjørsel, inkludert skyss av eierne til og fra verket, samt til driften av hestegjøplene ved gruvene.

Alt dette snakket om "plikt", gjør at en ofte tenker på disse bestemmelsene som en tung byrde for bøndene. Privilegiebrevene fastslår imidlertid at både kjørsel og leveranse av trevirke skal skje mot en "rimelig godtgjørelse". Dersom verket og leverandørene ikke greide å komme til enighet om en pris, skulle denne fastsettes av upartiske menn. Det er altså snakk om en helt annen form for "pliktarbeid" enn det vi har når leilendinger eller husmenn ble pålagt å yte et visst antall arbeidsdager til jordeieren. Dessuten må det legges til at plikten til å levere skog også gjaldt kronens egne skoger.

Historikerne har derfor begynte å spørre om kanskje "pliktarbeidet" ved Hassel og andre bergverk slett ikke var noen tung byrde, men tvert i mot en kilde til rikdom for bønder og leilendinger på Eiker. Flere samtidige kilder hevder at skogene i bygda, etter hundre år med blomstrende sagbruksdrift, var så hardt beskattet at det knapt nok fantes skikkelig sag-og maste-

Mange av produktene fra Hassel havnet i Danmark. Her besøker Harald Bråthen Egeskov slott på Fyn og studerer en ovn fra 1788, med motivet "Venus ved toalettet".

tømmer. Hvis dette var tilfelle, kan det tenkes at leveransene til Hassel var en kjærkommen anledning til å få avsetning for tømmer av mindre dimensjoner. En ting som peker i denne retningen, er at bøndene andre steder på Eiker etterhvert ba om å få bli leverandører av trevirke til Kongsberg sølvverk. Det kan altså se ut som om "pliktleveranser" dit var mer lønnsomt enn salg til de privateide sagbrukene.

Hassel-verket var imidlertid stadig i konflikt med sine leverandører. Det skyldtes ikke at bøndene i og for seg var uvillige til å levere trevirke, men snarere at de heller ville selge til andre, som betalte bedre. Det var nemlig mange som hadde behov for tømmer, både sagbruk og oppkjøpere av rundtømmer, bergverk og andre næringer. Denne konkurransen presset prisene på trekull oppover, spesielt når det var gode konjunkturer, og verket søkte derfor støtte hos myndighetene for tvinge skogeierne til å levere til en lavere pris enn det konkurrentene var villige til å gi. I en slik situasjon følte naturligvis Hassels privilegier som en byrde for bøndene, mens det kan ha vært en kjærkommen inntektskilde i dårlige tider når etterspørselen fra trelastnæringen var laber. Alt i alt er det mye som tyder på at pliktleveransene bidro til å øke levestandarden blant bondebefolkningen. Det er neppe tilfeldig at det er i nettopp denne perioden, mellom 1650 og 1750, at svært mange av dem som tidligere hadde vært leilendinger ble i stand til å kjøpe egen gård og bli sjøleiere.

Kamp om privilegier og trevirke

Med en åsrygg full av jernmalm, ei elv med mange gode fossefall og skog i fire mils omkrets til disposisjon, foruten verdifulle privilegier av ulike slag, kunne en kanskje tro at framtida var rosenrød for

Hassel jernverk. Mye tyder likevel på at verket sleit tungt, og at problemet i første rekke var mangelen på de viktigste innsatsfaktorene - malm, kull og arbeidskraft.

Jernforekomsten i Hassel-åsen var av god kvalitet, med omkring 40% jerninnhold - men den var vanskelig å bearbeide, slik at en var avhengig av å smelte den sammen med annen malm. Vi vet lite om hvordan dette ble skaffet i de eldste periodene, og trolig var en stadig var på leiting innenfor det området på fire mil der verket hadde enerett på jernforekomster.

På 1720-tallet nevnes Aaserud og Solberg på Nedre Eiker som områder der en hadde viktige gruver, og en oversikt fra 1739 viser at en på det tidspunkt hadde tre gruver i området Knive/Horsrud rett på andre siden av Drammenselva, seks stykker ved Aaserud, tre på Holtefjell og lang rekke på Modum, blant annet på Glomsrudfjellet, ved Sveaas og ved Skredsvig. Derimot nevnes ikke Solberg-gruva, som ser ut til å

Bruksskolen, som Hassel jernverk drev i samarbeid med sagbrukseierne ved Skotselv, ble visstnok startet i 1757. Ifølge tradisjonen ble skolen en tid holdt i den staselige Düvelgården, som muligens ble bygget til dette formålet.

ha vært viktig bare få år tidligere. Seinere ble det også tatt opp gruver ved Dramdal, samt under Røkeberg, Besseberg og Såsen ved Vestfossen. Disse omtales i 1784 som "nylig opptagne", mens verkets gruver ved Aaserud dels er solgt, dels nedlagt.

Alt i alt ser ikke jakten etter lettsmeltelig jern på Eiker ut til å ha gitt særlig gode resultater. Omkring 1720 begynte en nemlig

å hente lettsmeltelig malm fra Barbo-og Videgruvene ved Arendal. På grunn av transportkostnadene ble den tre ganger så dyr som den lokale malmen, men likevel ble dette verkets viktigste gruver, nest etter de aller nærmeste, under gårdene Hassel, Refsal og Sveaas.

Til tross for problemene med god jernmalm, var det først og fremst tilgangen på kull og arbeidskraft som kom til å bli stående i fokus gjennom hele Hassel jernverks historie. Hver gang eierne har planer om å utvide driften for å bedre lønnsomheten i foretaket, er det en av disse faktorene som er flaskehalsen. I stor grad var dette en kamp om myndighetenes gunst, en kamp som eierne opp gjennom tidene førte med vekslende iver og hell.

Det opprinnelige interessentskapet, med Vibe, Eggertssøn, Gaarmann og Mogenssøn, hadde reist en startkapital på 1.200 riksdaler, fordelt på 16 parter - hvordan disse partene var fordelt, vet vi ikke. Det virker også som om det ganske raskt kom med andre interes-

senter. Navn som nevnes er Søren Pay i Drammen, David Sinclair på Buskerud gård, overberghauptmann Brostrup Gedde, foruten verkets direktør, Herman Krefting. Den som etterhvert ble drivkraften, både administrativt og økonomisk, var imidlertid Daniel Knoff. Han var generaltollforvalter i Drammen, der han også drev trelastforretning, rederi og skipsverft, i tillegg til at han eide en rekke jord-og skogeiendommer i distriktet. Han var kort sagt

en av byens fremste borgere og ble regnet blant landets rikeste menn. Mot slutten av 1650-tallet engasjerte han seg sterkt i Hassel-verket, og da et nytt privilegiebrev ble utstedt i 1668, satt han som eier av 14/16 av selskapet.

Knoff hadde på dette tidspunkt store planer for verket - blant annet ønsket han å utvide med en helt ny avdeling ved Haugfoss på Modum. Dessuten bygde han en ny stangjernshammer ved hovedverket, og det ble oppførte en ny smelteovn, i og med at Coudrioux's opprinnelige nå hadde sprukket på sju steder og var fullstendig ubrukelig. Ellers var han svært opptatt av å sikre til-

Masovn ved ukjent norsk jernverk på slutten av 1700-tallet. Bildet er malt av dansken C.A.Lorentzen, som besøkte flere norske jernverk, blant dem Hassel.

gangen på tømmer også via Storelva, og i 1668 fikk verket rett til å anlegge hengsler på annen manns grunn. Det førte til opprettelsen av Hassel hengsle.

Utover på 1670-tallet kom imidlertid Daniel Knoff i økonomiske vansker. Planene ved Haugfoss ble skrinlagt, etter at en hadde rukket å bygge en stangjernshammer, som bare var i drift noen få år. Deretter solgte han unna flere eiendommer med tilhørende rettigheter i nærheten av verket. Alt dette ga imidlertid bare noen få års utsettelse. I 1682 var Knoff nødt til å oppgi sin en gang så lysende karriere som forretningsmann og ta til takke med stillingen som amtmann i Mandal og Lister. Samme år solgte han sine 14/16-parter til Johan Halvorsen Groll for 3.500 riksdaler. Ifølge Knoff selv, hadde han i sin tid betalt det firedobbelte.

I anledning salget ble det avholdt en befaringsreise, der det gis en ganske detaljert skildring av verkets tilstand. Uttrykket "råtten og forfallen" går stadig igjen, og det går fram at driften de seinere årene hadde vært temmelig laber. Mannen som hadde overtatt elendigheten og skulle få verket på fote igjen, hadde tidligere vært bestyrer ved Brunlanes jernverk. Han møtte imidlertid snart flere vanskeligheter enn det forfallet som befaringsreisen avdekket. Etter at driften hadde ligget mer eller mindre nede i flere år, var nemlig mange av verkets privilegier gått i glemmeboka, og Groll kom stadig i konflikt med naboer som var "traadzagtige, egen-sindige og sielfraadige". Han forsøkte å gå rettens vei, men problemet var at Knoffs oppstyking av eiendommen også innebar salg av rettigheter, slik at verkets privilegier var blitt undergravet. Dommen i saken ble derfor et ydmykende nederlag for den nye eieren.

Et annen årsak til problemene mot slutten av 1600-tallet, var

høykonjunkturen i sagbruksnæringen. Når mektige brukseiere som stiftsamtmann Mathias deTonsberg i Skotselv og bergråd Nils Mecklenburg i Vestfossen betalte bedre enn Hassel for trevirke og kjørsel, var naturlig nok bøndene lite interessert i å levere til jernverket. Her kunne imidlertid Groll trekke fram verkets privilegier, og med støtte fra overbergamtet ble det slått ned på sagbrukenes ekspansjon på bekostning av bergverkene. I 1688 besøkte overberghauptmann Schlanbusch verket og konstaterte at masovnen gikk riktig godt. Det kan altså se ut til at Groll var i ferd med å få tingene på rett kjølig igjen. Imidlertid døde han tre år seinere, og verket fikk igjen nye eiere.

Årene 1691-1721 er kanskje den perioden i Hassels historie vi vet minst om. Kongsbergkjøpmannen Jens Olufsen tok visstnok over som hovedeier i 1691, og seinere nevnes oberst Johan Daniel Richelieu på Sem som hans kompanjong. Olufsen døde i 1707, og to år seinere solgte enken, Dorthe Povelssdatter, hans andel til Richelieus arvinger.

Hassel jernverk ble dermed et familieforetak, med oberstløytnant Friderich Christian Richelieu i spissen. Hans tid var også preget av kampen for å utvide de eksisterende privilegiene, spesielt skogsirkumferensen. Kongsberg sølvverk var imidlertid i ferd med å ekspandere og, mot en så mektig motstander kom Richelieu til kort. Det hele endte derfor med at det var Sølvverket som fikk utvidet sin sirkumferens i 1721, og fikk råderett over skogen til flere gårder som tidligere hadde pliktet å levere til Hassel.

Verket tapte altså denne runden i kampen om privilegiene. Omtrent samtidig gikk oberstløytnant Richelieu fallitt - han var kjent for å leve over evne som "flott kavaller" - og måtte selge

Kart over Hassel jernverk fra 1782. Vi ser masovnen (B) med vannhjul (L) og lagerhus (b), samt sag og møller (C). På motsatt side av allfarveien ligger verkets hovedbygning (A). Like ovenfor Hærebro (H) lå verkets nye stangjernhammer (D). Rostovnen og pukkverket som lå på sørsiden av elva, er tydeligvis ikke bygget enda.

Sem på tvangsauksjon. I 1719 gikk samtlige underbruk under hammeren, og to år seinere fulgte selve hovedgården. Samme skjebne led Hassel jernverk, som ble solgt på auksjon i 1721.

Nye eiere ble bergamtsassessor Justus Heindrich Weicharth og hans mor, madam Elisabeth Weicharth, samt biskop Bartholomæus Deichman. Til sammen ga de 12.000 riksdaler for hele verket. Dette var folk med erfaring fra jernverksdrift og viktige forbindelser i bransjen. Spesielt var biskop godt kjent ved Sølvverket, der han satt som medlem av en viktig kommisjon. Dessuten brakte Weicharth med seg nye malmforekomster inn i foretaket - han hadde nemlig mutet Barbo-skjerpet ved Arendal sammen med eieren av Bærums verk, og Aaserud-skjerpet på Eiker sammen med eieren av Eidsfos verk. De nye eierne anla for øvrig også en stangjernshammer et stykke lenger opp i Bingselva, ved gården Thorrud på Modum. Dessuten kjøpte de 3/5 av ei sag som var bygget rett ved Hammeren i Vestfossen, og som det tidligere hadde vært en del strid om angående vannrettigheter.

Øverst på dagsordenen sto likevel kampen for å opprettholde privilegiene, og de nye eierne gikk rettens vei for å få økt tilgangen på brensel og arbeidskraft. Saken ble behandlet høsten 1725, og her fikk verkseierne gehør for sine klager over at bønder og sagbruk var uvillige til å levere kull til jernverket og til hammeren i Vestfossen. Det ble innskjerpet at sagbrukene ved Vestfossen, Hoen, Vendelborg og Bjørndals sager skulle levere hon og vraktømmer til Hassel mot kontant betaling, noe de først nektet, med det ble inngått et forlik i 1727. To år seinere kom en også fram til en ordning med sagene på Ringerike, som sikret verket vraktømmer derfra.

Et annet viktig resultat av rettssaken i 1725 var at retten påla 18

O.Raverts maleri fra 1805 viser Hassel-verket på slutten av Neuman-perioden. I forgrunnen ser vi det nye overfallshjulet, som drev blåsebelgen ved masovnen. Til venstre ligger verkets sagbruk, og i bakgrunnen ser vi hovedbygningen på gården.

bønder å levere kull til sammen 396 lester kull for 64 skilling pr.lest. De øvrige bøndene i Hassels sirkumferens måtte delta i malmkjøring, for 44 og 48 skilling pr. tønne fra henholdsvis Aaserudgruvene og Solberggruvene.

Dommen bærer preg av at Hassel og Kongsberg sølvverk nå sto sammen mot bøndene. Det kan til dels skyldes biskop Deichmans sentrale posisjon, men det gjenspeiler nok også de dårlige tidene, som gjorde at bedriftene verken kunne eller ville gi særlig høye priser for trevirke. Også i trelastbransjen var det lavkonjunktur, med elendige priser for tømmerleverandørene.

Når verket likevel måtte ty til rettsvesenet for å få utført kjørsel og sikre kulleleveranser, kan det vanskelig bety noe annet enn at bøndene tross alt hadde bedre alternativer. Her kommer vi inn på det som var det store stridsspørsmålet i Drammensdistriktet på første halvdel av 1700-tallet, nemlig bjelkehandelen. Nå tjente nemlig bøndene bedre på å selge tømmeret direkte til eksportører som utførte rundtømmer og bjelker, enn på å levere til sagbrukene. Det som sies i forbindelse med rettssaken i 1725 kan tyde på at også bøndene i Skotselv-området foretrakk bjelkehandel framfor pliktleveranser og kjørsel for jernverket.

Det var imidlertid sterke krefter som ønsket å forby den lønnsomme bjelkehandelen. Striden tilspisset seg omkring 1730, og i 1733 kom et omstridt kompromiss i form av et forbud mot bjelkehugst ovenfor Kverk-hengslet. En kunne altså fritt hugge bjelker nedenfor Kverk, der mange trelasthandlere selv hadde betydelige skogeiendommer, mens det ble forbudt i området rundt Hassel, der bjelkehugsten truet jernverkets interesser. Vedtaket rammet bøndene i distriktet hardt, og førte til mange protester, men for eierne av Hassel-verket var det en seier.

Hvilken betydning fikk egentlig domsavsigelsen i 1725 og vedtaket i 1733 for jernverket? En undersøkelse av perioden 1736-43 tyder på at dette slett ikke løste alle problemer for Hassel. Verket var i drift 25 uker det beste året, bare 9 uker det dårligste - og årsaken var fortsatt mangel på god malm og kull. Forklaringen på denne utviklingen var blant annet at konkurransen om trevirket igjen økte. I tillegg til Kongsberg sølvverk dukket det opp nye konkurrenter - først "Det egerske sølv- og kobberholdige blyverk", deretter "Det norske Compagnie", som drev glassverk og annen industriell virksomhet på Nøstetangen ved

Hokksund. Dermed fortsatte kullprisen å øke, til tross for at myndigheter og rettsvesen fattet beslutninger som skulle tilsi det motsatte. Med drift mindre enn halvparten av året var det ikke lett å drive lønnsomt. Det var et verk med mange problemer som nok en gang skiftet eier i 1746.

Glansdager under familien Neuman

Etter at biskop Deichman døde i 1731, drev Weicharth verket videre fram til 1746. Da ble det solgt til Jacob Hansen Neuman, som var en av de store innenfor det lokale handelspatrisiatet. Prisen han måtte gi var 1.900 riksdaler, altså bare 1/6 av det Weicharth og Deichman i sin tid hadde gitt. Det tyder på at tilstanden var langt fra god. Hassel kom imidlertid til å bli i Neuman-familiens eie i mer enn 60 år, og dette ble på mange måter en stor epoke - ikke fordi problemene var færre og de økonomiske resultatene strålende, men fordi det ble ført en offensiv strategi for å møte disse vanskelighetene. Virksomheten ekspanderte, nye anlegg ble oppført og verket blomstret.

Jacob Neuman ledet selv verket i over tredivye år, fram til han døde i 1777. I løpet av denne perioden ble flomhammeren ved Thorrud flyttet til Hærebro, noen hundre meter unna hovedverket. Antagelig skjedde det kort etter at verket hadde kjøpt fossen ved Hærebro i 1761. Dessuten kom det i gang to spikerhammere, samt mursteins- og teglverk ved Skibrek på Modum. Den daglige driften ble nå forestått av fullmektig Thimholm, som var ved verket i over tretti år og omtales som en mann med gode kunnskaper.

Imidlertid mottok verket klage fra København over at det ble

Gravkors var blant de tingene Hassel laget på bestilling. På Bakke kirkegård står Neuman-familiens eget gravmonument.

produsert for lite jern. Neuman svarte da at *“Jeg har fra mitt Hasselske jernverk næsten årlig debitert i København 1 a 2 skippund jern, undertiden mere, sjelden mindre, ligesom det Kgl. sølvverk har paatrent verkets effekter.”* Han nølte altså ikke med å sette skylden på myndighetenes favorisering av Sølvverket for å forklare at det ikke gikk bedre enn det gjorde med jernverket i Skotselv. Samtidig trengte Nøstetangen glassverk ved Hokksund brensel til sin glasshytte, og i området nord for Fiskumvannet drev det nystartede *“Egerske sølv-og kobberholdige blyverk”* sin virksomhet, med trevirke fra skog der Hassel tradisjonelt hadde enerett. I tillegg drev Eidsfos jernverk og *“Det Jarlsbergske sølvholdige bly-og kobberverk”* i traktene mellom Drammen og Eikern. I praksis kunne Hassel nå bare regne med trevirke fra skogene på Modum, til tross for at privilegiebrevene fastslo en sirkumferens på fire mil i alle retninger.

Neuman tok opp denne saken med overbergamtet og krevde økte rettigheter i skogene på Eiker. Dessuten ville han sikre verket enerett på trevirke fra Sigdal og Krødsherrad, som erstatning for det en hadde mistet på Eiker. Etter iherdig brevveksling med overbergamtet, fikk Neuman til slutt gjennomslag for kravene sine, med en sirkumferenssakt av 1755, der Hassel fikk rett til leveranser fra hele 490 gårder, i tillegg til hon fra sogene på Eiker og Modum. Mange av disse gårdene var riktignok også pålagt leveranser til Kongsberg eller Egerske, og i årene som fulgte var Neuman stadig i konflikt med disse to bedriftene, men også med bønder som ikke maktet å levere så mye som de var pålagt. For Hassel var likevel beslutningen i 1755 en stor seier og et viktig skritt i riktig retning.

Fra lokalbefolkningens synspunkt, var nok likevel etableringen av en bruksskole den viktigste begivenheten i Jacob Neumans tid. Det skjedde visstnok i året 1757. Assessor Hoffgård, som besøkte Hassel

i 1779, var imidlertid ikke imponert over elevenes kunnskapsnivå - han kommenterte at de fleste verken lærte å skrive eller regne.

Etter Jacob Neumans død i 1777 var det enken, Magdalene Cathrine Neuman, som eide verket. Ett av hennes første skritt var å organisere et bruksfattigvesen. Det skjedde i 1780, året etter at Skotselvens "alminnelig fattigvesen" var kommet i gang. Noe helt nytt var likevel ikke dette. Helt siden 1683 hadde loven pålagt de private bergverkene å utbetale sykkelønn, pensjon og enkepensjon til sine arbeidere, foruten å sikre dem gratis legehjelp og en hederlig begravelse. Det som skjedde i 1780, var vel derfor at en bedret organiseringen, ved å skille ut understøttelsen av enker, gamle og syke som en egen kasse med særskilt regnskap.

Madam Neuman ble sittende som eier av Hassel-verket i hele 22 år, og hun framstår som en myndig og dyktig leder, som fortsatte ektemannens kamp for å sikre tilgangen på skogrettigheter. Imidlertid ble også sønnen, Frantz Edler Neuman, stadig sterkere involvert i driften og satte sitt preg på virksomheten. Etter alt å dømme var det en veldrevet bedrift de to overtok. Noen større utvidelser hadde riktignok ikke Jacob Neuman foretatt, men verket må ha blitt modernisert og godt vedlikeholdt. I hvert fall hevdet assessor Hoffgård at madam Neuman var blitt tilbudt 40.000 riksdaler, men at hun sikkert kunne ha fått minst 50.000. Hvis denne vurderingen var korrekt, betyr det at verdien var blitt 25-doblet i løpet av de 30 årene Neuman-familien hadde sittet med verket!

Et annet manuskript fra denne tiden bekrefter at verket var i god stand, men nevner samtidig problemet med konkurranse fra andre

verk når det gjelder skogressursene. Riktignok var Egerske blitt nedlagt på slutten av 1750-tallet, Jarlsbergske led samme skjebne i 1770, og samme år nedla Sølverket sine gruver på Holtefjell, mens hovedtyngden av Nøstetangens virksomhet ble flyttet til Hurdal, og driften ved Hoksund ble innstilt få år seinere. Imidlertid satte Sølverket i gang ny virksomhet i stor stil ved Skarragruvene, og på Modum ble det startet ny industriell virksomhet i 1778, nemlig "det kongelige Blaae-Farve-Værk". Dette var en utvikling som voldt madam Neuman og hennes sønn store bekymringer. I første omgang måtte Hassel avstå fra å bruke Sigdalsskogene ovenfor Soneren, og seinere gjorde

Nedenfor Stensrudfossen finnes fortsatt rester etter den sagnomsuste isenkramfabrikken "Fridrichsminde", som var landets første i sitt slag og som vakte stor oppsikt i jernverkskretser.

Blaafarveværket stadig innhogg i Hassels sirkumferens i Modum, Sigdal og Krødsherrad.

Mangel på trekull var altså fortsatt et problem, men i det store og hele hersket det enighet om at Hassel-verket ble drevet på en utmerket måte. I 1784 skriver sogneprest Hans Strøm at det støpes "mange skjønne Kakkelovne", og at jernplatene fra verket var "i alle Maader lige saa tynde, jevne og gode, som de Svenske".

Det var på denne tiden at Frantz Neuman for alvor begynte å involvere seg i driften av morens jernverk, samtidig som han startet nye anlegg for egen regning. Ved Hærebros ble det bygget en hollandsk gryn- og siktemølle, og noen kilometer oppover langs elva, ved Stensrudfossen, anla han en fabrikk for videreforedling av råjernet. Dette verket, som ble døpt "Fridrichsminde", omfattet en hammerhytte med bolthammer og platejernshammer, en smelteovn for slaggsmelting, en slipe- og poleringsmaskin og ei fabrikksmie, der en produserte all slags isenkram - plogjern, økser, tenner, spader o.s.v.

Hvorfor valgte den yngre Neuman å satse i denne retningen istedenfor å utvide selve jernproduksjonen? En årsak kan ha vært nettopp råvaremangelen. Mens kullprisene stadig steg, var

arbeidslønningene noe lavere enn før. Da var det nærliggende å starte med virksomhet som krevde forholdsvis lite kull, men desto mer arbeidskraft. Det kan se ut som om Frantz Neuman var en god bedriftsøkonom!

Fridrichsminde, eller Stensrudverket, som det gjerne ble kalt til daglig, skilte seg teknologisk sett lite fra ei alminnelig smie.

Unntaket var smelteovnen, som ble brukt til å gjenvinne jern fra slag. Ellers var produksjonen basert på godt, gammeldags håndverk. Det nye var at hele prosessen, fra smelting til ferdig produkt, ble samlet på ett sted og fikk et langt større omfang enn ei landsens smie. Derfor nølte en ikke med å ta i bruk betegnelsen "fabrikk" om det nye anlegget, som vakte betydelig oppsikt. Det velkjente bladet

"Samleren" skrev for eksempel i 1788 at "Allehande isenkramvarer af fin engelsk politur, forfærdiges nu paa hr. Frantz Neumans isenkramfabrik ved gaarden Stensrud, som er

den første i sit slags i Norge. Den begynder at faa god afsætning, helst af bordknive med ben- og træskafter, da arbeidet er godt og prisen billig."

Fabrikken ble også besøkt av E.O. Knoph, som arbeidet med en oversikt over de norske jernverk. Han var meget begeistret og

Hassel Jernværk

leverer efter Bestilling alle Slags Støbefæger billige og velstøbte, ligesom og Ovne, udførte efter smukke Former af heldigste Konstruktion med Hensyn til deres Varmevæne og Varighed.

At tilfredsstillende enhver billig Forretning vil man bestrebe sig for, da Opfødselsen deraf alene kan befordre Værkets sande Interesse.

Ordres kan nedlægges hos Hr. N. M. Tandberg eller indsendes til Værket.

J. V. Thurmann.

Auktioner.

Annonsen for Hassel jernverks produkter, 28. januar 1851. J.V.Thurmann, som har undertegnet, er antagelig en av interessentene i det tyske selskapet som eide Hassel på denne tiden.

mente at *“Frantz Neuman fortierer sine Landsmænds Agtelse i denne Henseende”*. Spesielt var han imponert over slaggsmelteovnen.

En annen side av virksomheten som ser ut til å ha skutt fart i denne perioden, er spikerproduksjonen. Omkring 1790 fantes det seks spikerhammere langs Bingselva, samt en i Vestfossen. Dessuten hadde verket et pottaskekokeri, som leverte pottaske til Blaafarveværket.

Mor og sønn Neuman stanset imidlertid ikke med dette. I 1786 tok de opp lån på til sammen 35.000 riksdaler, og pengene skulle brukes til utvidelsene ved Fridrichsminde og en større ombygging av hammeren i Vestfossen, men først og fremst til utbedring av

gruvedrift og damanlegg. Sannsynligvis var ett av de tiltakene som ble gjennomført, anleggelsen av den neste hundre meter lange stollen i Hassel-åsen. Den er nemlig ikke nevnt i noen av de eldre beskrivelsene av verket. I tillegg vet vi at det gamle understrøms hjulet ved masovnen ble erstattet av en mindre, men mer effektivt overfallshjul i denne perioden - det blir også omtalt som et viktig framskritt. Dessuten ble det bygget et lite pukkerk, der tømmerstokker forsynt med støpejernsblokk i enden pukket slaggen fra masovnen, slik at dette kunne brukes som råstoff til smelteovnen ved Stensrudfossen. Både rostovnen og pukkerket lå på sørsiden av elva.

Magdalene Cathrine Neuman satt som eier av jernverket fram til hun døde i 1799. Deretter drev arvingene videre under navnet *“Frantz Edler Neuman og medinteressenter”*, og dette selskapet overtok også fabrikken ved Stensrudfossen, som til da hadde vært Frantz Neumans personlige eiendom. På denne tiden var tallet på arbeidere oppe i omkring hundre, ifølge eieren selv. Likevel vokste mange andre jernverk langt raskere. Hassel hadde vel alltid vært en middels stort verk i norsk målestokk, men nå økte forskjellen mellom de store og de mellomstore. En av forklaringene på at Hassel ikke var blant dem som ekspanderte mest, kan ha vært knappheten på trevirke. Blaafarveværket var i vekst, og selv om Neuman-familien greide å forsvare jernverkets rettigheter, må det ha vært urealistisk å tro at det gikk an å utvide dem.

Derimot nøt også Hassel godt av høykonjunkturen på slutten av 1700-tallet, og etter århundreskiftet betydde Napoleonskrigene ute i Europa enda bedre tider for det norske næringslivet. En av landets fremste jernverkseiere, Jacob Aall, har kalt disse årene for *“de gyldneste, der enten før eller siden er blevene denne virksom-*

hed til del". Omslaget kom brått i 1807, da Danmark-Norge ble trukket med i krigen på Frankrikes side, mot England, som behersket havet. Dermed stanset skipsfarten til og fra Norge nærmest opp, og resultatet var hungersnød og krise i eksportnæringene. Da Neuman-familien solgte Hassel i 1809, fikk de likevel 150.000 riksdaler for verket, som Jacob Neumann i sin tid hadde kjøpt for bare 1.900 daler.

Stagnasjon og stans

Det var justisråd Peter Collett på Buskerud gård som kjøpte Hassel i 1809. Det gjorde han under en av de alvorligste krisene i norsk økonomisk historie. Under krigsårene ble produksjonen ved Hassel skåret kraftig ned, og 1814-16 var det full stans i smeltingen.

Det må ha vært utsiktene til bedre tider etter krigen som fristet Collett til å bli jernverkseier, og visse ting kunne tyde på at Hassel hadde en gullalder foran seg. I 1805 var nemlig Kongsberg Sølvverk blitt nedlagt, og det gikk rykter om at Blaafarveværket snart skulle innstille virksomheten. I en slik situasjon ville Hassel nærmest fått monopol på trekull i distriktet, og Peter Collett valgte å feste lit til disse ryktene - det beklaget han selv noen år seinere. Blaafarveværket fortsatte nemlig å utvide, og i 1815 ble driften ved Kongsberg tatt opp igjen. Dessuten skapte unionsoppløsningen i 1814 nye problemer. Tollbeskyttelsen innenfor det dansk-norske riket forsvant, og i 1816 vedtok storting-

et å fjerne alle de gamle sirkumferens-bestemmelsene.

Dermed var Hassel henvist til å konkurrere på det frie markedet, både når det gjaldt kjøp av trevirke og salg av jern. Det var en ny og ganske umulig situasjon. Den industrielle revolusjon var i ferd med å forandre verden, og hele den norske jernverksbransjen begynte å for alvor å føle konkurransen fra utenlandske produsenter, som framstilte kvalitetsjern ved hjelp av steinkull og dampmaskiner.

I de knapt tredivre årene Collett-familien eide Hassel, gikk produksjonen kraftig ned, arbeidsstokken ble redusert og Stensrudverket nedlagt. Da verket ble solgt til et tysk interes-

Saga ved Verkensfoss holdt i gang av Skotselv Cellulosefabrik i noen år. Ved siden av forvalterboligen, er dette den eneste av bygningene ved verket som det eksisterer noe fotografi av.

sentskap i 1837, var veriden sunket til 77.000 riksdaler, eller omtrent halvparten av det en hadde gitt for det i 1809.

De nye tyske eierne, med C.W.Bennecke i spissen, gjorde et iherdig forsøk på bringe Hassel-verket på fote igjen. Omfattende reparasjoner av bygningene ble foretatt, og det ble bygget en ny masovn, en såkalt "kuppelovn". Utgiftene knekket imidlertid selskapet, og i 1849 ble anlegget solgt på auksjon. Det resulterte i at et annet tysk selskap overtok, og på begynnelsen av 1850-tallet steg produksjonen mot gamle høyder, i hvert fall når det gjaldt råjern og stangjern. Framstillingen av stø-

Harald Bugge, som kom til Skotselv i 1888, malte Hassel jernverk og ga dessuten en beskrivelse av det: "Jernverket gjorde et imponerende inntrykk. I midten den store firkantede masovn av gråsten, foret mot varmen med fint tilhugne sandstensblokker (visstnok av engelsk opprinnelse). Ut fra masovnens fire sider lå store toetasjes bygninger (maskinhus, støperi, verksted, modellsamling, bløseverk m.v.)" Han forteller videre at gråsteinen i masovnen brukt til grunnmur for Skotselv Cellulosefabrik, mens den engelske sandsteinen ble til grunnmur til fabrikkens disponentbolig. I venstre kant av bildet ser vi verkets forvalterbolig, og vi ser også kjørebua over veien, der kull og malm ble trillet fra lagerbygningene til masovnen.

pegods utgjorde derimot en ganske beskjeden del av virksomheten.

Også for dette selskapet ble imidlertid investeringene for store, og driften var ulønnsom. Etter bare fem år var det duket for en ny auksjon, og i den anledning trykket avisene en oversikt over Hassels eiendom:

"Til verket hørte "2 Masovne, der er forsynet med det skjønneste Cylinder-Bløseverk, 1 Kuppelovn, en privilegert Silkesag, der er bortforpaktet for flere Aar paa Betingelsen af: at Forpagterne skal holde Alt i Stand og betale 84sk for hvert Tylt som opskjæres, men mindst aarlig, selv om Intet skjæres, for 500 Tylter, og Honen tilfalder Verket uden

Betaling; 1 Staggukverk med 9 Stempler, 1 Malmpukhammer, 1 Kværnebrug; flere Værksbygninger og Vaaningshuse med Udhuse, og alle de Verket tilhørende mange Rettigheder, hvoraf bør nævnes: Ret til at hjemføre Varer direkte fra Udlandet, drive Handel og oppebære 8sk. af hver Tylt Sagtømmer, der fremkommer gennem Bingselven og opskjæres i Skotselven - alle disse Eiendomme og Herligheder, samt det 1761 tilkjøbte Qærnfos, hvor befindes 1 Sliegukverk med 6 Stempler, en Hammerhytte med Stangjernshammer, hvorved, naar Herden dertil med liten Besetning indrettes, aarlig kan smides 1200 a 1500 Skp Stangjern og hvor ogsaa befindes 3 Spigerhamre med Herd for 2 Ilde, fremdeles Verkets værdifulle Modellsamling, Inventariesager, Beholdninger af Raastoffe og Fabrikata; og endelig Eiendomsret til Stenbrue i Angersklev og Overkjerrebro i Hellefos, Pladsen Klevaa og Brugen af en Tomt under Dramdal."

Videre nevnes det at verket har forkjøpsrett på hon-og vraktømmer fra Skotselv, Vendelborg og Hoenselva, samt betydelige leveranser fra Nummedal. Bare Skotselvsagene leverte 3-4000 lester kull årlig.

Egentlig markerer dette salget i 1854 slutten på Hassel jernverk som den storbedriften det hadde utviklet seg til i løpet av drøyt to hundre år. Selskapets faste eiendommer ble nå delt mellom hele 18 eiere, for en samlet kjøpesum på knapt 40.000 daler. Blant annet mistet en nå stangjernshammeren i Vestfossen, som hadde vært drevet av Hassel så å si siden starten. Selve hovedverket med vannrettigheter, som utgjorde omtrent en tredjedel av den samlede verdien, ble kjøpt av en trelasthandler Peder Gregersen fra Modum. Ett av hans første trekk var å redusere arbeidsstokken til 20 mann, slik at verket ikke lenger hadde plikt til å holde

skole for de ansattes barn. Det førte til en langvarig retts sak, 1857-61, som endte med at kommunen måtte overta alt ansvar for all skoledrift i Skotselv.

I løpet av 1860- og 70-tallet døde virksomheten ved Hassel jernverk langsamt ut - vi vet ikke nøyaktig når det siste jernet ble smeltet, men det var visstnok en eller annen gang på 1870-tallet. Deretter ble den tradisjonsrike bedriften stående og forfalle. Ingeniør Bugge har gitt en vemodig skildring av tilstanden da han kom til Skotselv som bestyrer for den nye cellulosefabrikken: "Nu lå verket øde og forlatt. I 1870 årene hadde det ennu vært drevet litt, men det så nu i 1888 nærmest ut som om arbeiderne nettop var gått hjem til middag. Redskap og verktøi lå fremdeles på sin plass."

De gamle vannrettigheter hadde imidlertid fortsatt stor verdi, og de kom til å danne grunnlag for en ny epoke i Skotselvs industrihistorie. Peder Gregersens arvinger, trelastfirmaet Gregersen & Mørch, solgte nemlig Hassel-verket med alle rettigheter til det nystartede aksjeselskapet Skotselv Cellulosefabrik i 1888.

Slik endte historien om Eikerbygdas mest langlivede industriforetak. Et siste forsøk på å få i gang igjen gruvdriften i Hasselåsen ble for øvrig gjort i 1908. Et aksjeselskap med en viss Georg Stousland i spissen ville da forsøke å utnytte de fire millioner tonn jernmalm som en mente fortsatt skjulte seg i åsen. Stousland greide imidlertid aldri å skaffe den nødvendige kapitalen, og et forsøk på å skaffe utenlandske kjøpere mislyktes også. Da hadde det alt gått tjue år siden bygningene ved jernverket var blitt revet.

Eiere av Hassel jernverk:

Det opprinnelige interessentskapet (Daniel Knoff)
1649-1672

Johan Halvorsen Groll 1672-1691

Jens Olafsen og Johan Daniel Richelieu 1691-1709

Friderich Christian Richelieu og medarvinger 1709-
1721

Jacob H. Weicharth og Bartholomæus Deichman
1721-1746

Jacob Neuman 1746-1777

Magdalene Cathrine Neuman 1777-1799

Frantz Edler Neuman og medinteressenter 1799-
1809

Peter Collett og arvinger 1809-1837

C.W.Bennecke og medinteressenter 1837-1849

J.V.Thurmann og medinteressenter 1849-1854

Peder Gregersen og arvinger 1854-1888

Oversikt over museer som har ovner og bruksgjenstander i sine samlinger fra Hassel Jernverket

Norsk Folkemuseum

Telemark Fylkesmuseum

Vest Agder Fylkesmuseum

Drammens museum

Gulskogen gård

Fossesholm herregård

Legendalsmuseet

Sigdal og Eggedal museum

Dåset tunet

Tingstuen Røisland, Uvdal

Dalarna Folkemuseum, Sverige

Ålesund museum

Aarhus museum, Danmark

Ulefoss Jernverk

Heibergske samlinger

Hadeland folkemuseum

Blaafarveværket

Byruseet, Oslo

Borgarsyssel museum

Bakke bygdeminnelagsamlinger, Skotselv

ØVRE EIKER BIBLIOTEK
AVD. VESTFOSSEN
3320 VESTFOSSEN

Jubiléet og utstillingen har gitt oss nytt innsyn i
Verkets historie og produksjon. Håper registrering-
en og arbeidet med stoffet kan fortsette.